

“ΜΕ ΤΟ ΛΥΧΝΟ ΤΟΥ ΑΣΤΡΟΥ” (ΤΟ ΚΟΝΤΑΚΙΟ)

Η αρχαϊκή χριστιανική εκκλησία, από επίδραση της ιουδαϊκής λατρείας, εισήγαγε νωρίς στη λειτουργική πράξη τους *ύμνους*, μουσικοποιητικά δοξολογικά κείμενα. Ενέταξε επίσης στο λειτουργικό τυπικό της τους *Ψαλμούς* του Προφήτηνάακτος Δαβίδ, που προσφέρονται για μουσική εκτέλεση (πρβλ. «αίειτε αυτόν εν χορδαίς και ὄργανοις!», καθώς και τις *πνευματικές ᾠδές*, τα αυτοσχέδια δηλαδή ᾠσματα με μουσικό χρωματισμό.

Υμνογραφικά κείμενα απαντούν στην ίδια την Καινή Διαθήκη. Είναι *ύμνοι* σε στροφές με ίσο αριθμό συλλαβών (ισοσυλλαβία) και προτίμηση στην ομοηχία (ομοιοτέλευτα), η οποία διευκολύνει τον ρυθμό, στοιχεία που απαντούν και στο λειτουργικό τυπικό άλλων μυστηριακών θρησκειών. Οι πρώτοι χριστιανικοί *ύμνοι* ήταν μονόστροφοι, όπως οι συνοπτικοί ύμνοι της λειτουργίας (εθωνίοι, εσπερινοί, τρισάγιοι, αναστάσιμοι, απολυτικά, κτλ.) ή παρουσιάζαν εξελκτική ανάπτυξη στροφικού μουσικοποιητικού συστήματος. Αφιετηρία τους ήταν κάποιο βασικό μονόστροφο κύτταρο, ενώπιον αρχικά και τροπάριο αργότερα.

Το κοντάκιο αποτελεί ολοκληρωμένη έκφραση ενός αυτόνομου μουσικοποιητικού είδους στο Βυζάντιο, οριστική διαμόρφωση μιας εξελκτικής διαδικασίας της στροφικής υμνογραφίας από τον 2ο μ.Χ. αι. ως την εποχή του μελουργού Ρωμανού του Μελωδού (6ο αι.), του επιφανέστερου ποιητή κοντακίων. Ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες συντηρούσαν τα ανθεκτικά στοιχεία μορφής στην ποίηση των πρωτοκοντακίων και οι μετακεντρικές αυτές συνέβαλαν στην αναεμμένη δημιουργία των πρώτων *κοντακίων* κατά τη διάρκεια του 5ου αι. Ο Ρωμανός διαμόρφωσε το απλό στιχογραφικό είδος σε υψηλή ποίηση.

Στην εποχή της ακμής του το κοντάκιο συγκροτείται: α. από το *προσίμιο*, μελωδικά και μετρικά ανεξάρτητο (ιδιόμελο) από τα υπόλοιπα τροπάρια, με τα οποία συνδέεται μόνο με το *ἔφωμνιο*, την επωδή της κάθε στροφής, β. από τις στροφές που απαρτίζουν τον μουσικοποιητικό κορμό του κοντακίου και ονομάζονται *οἶκοι*: ο πρώτος οἶκος καλείται *εἰρμός* «ὡς ἀκολουθίαν ἰαμάτων καὶ τάξιν μέλους καὶ ἁρμονίας διδούς τοῖς μετ' αὐτοῦ τροπαρίοις» (Ζωνάρας, PG 135, στ. 422) γ. την *ἀκροστιχίδα*, παιχνίδι στιχογραφικής δεξιότητάς (ἀλφαβητική, ονοματική ἢ πραγματική, π.χ. ΙΧΘΥΣ), που χαρακτηρίζει την αυστηρά πειθαρχημένη μορφή. Το μέτρο, που είναι πια τονικό, συνενώνει τις κατακτήσεις της ισοσυλλαβίας και ομοτονίας με τον μελωδικό χρόνο σε μια ρυθμική ανάπτυξη του συνόλου.

Η γλώσσα των κοντακίων (κατ' ουσίαν η γλώσσα του Ρωμανού) είναι διψήφης: αντλεί από την παράδοση –κυρίως το λεκτικό (*κευθμών, μάκαρα, φάος*)– και συνάμα λειτουργεί με μια αίσθηση δημόδη, εισάγοντας νεότερικά στοιχεία στον ποιητικό λόγο. Στη μορφολογία η παρουσία του ζωντανού λόγου εντοπίζεται στους νέους τύπους (όπως π.χ. στα αριθμητικά: *τεσσαράντα, πενήντα*, τα πολλά επιρρηματα σε -α) ή στις μεταβολές των παραδοσιακού ρηματικού οικοδομήματος (όπως ο κλωνισμός του μέλλοντα και των εγκλίσεων ευκτικής και προστακτικής, η εμφάνιση νέου ενεστώτα από αοριστικό θέμα, π.χ. *πύθομαι, τυπτίζω*).

Σήμερα κρεμάται ἐπὶ ξύλον ὁ ἐν ἰδανόν τὴν γῆν κρεμάσας· στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιτίθειται ὁ τὸν ἀγγέλων βασιλεῖς· γενεθὴ πορφύραν περιβάλλεται ὁ περιβαλλὼν τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις· ῥάπισμα κατεδέχιστο ὁ ἐν Ἰορδάνῃ ἐλευθερώσας τὸν Ἀδάμ· ἦνος προσπιόθη ὁ νηπιός τῆς Ἐκκλησίας· λόγῃ ἐκνήθη ὁ υἱὸς τῆς παρθένου.

Προσκυνούμεν σου τὰ πάθη, Χριστέ, δέξον ἡμῖν καὶ τὴν ἐνδοξὴν σου ἀνάστασιν.
(W. Christ - M. Parankikas, *Anthologia*, σ. 91).

Σήμερα κρεμάται σε στανόβ αυτός που κρέμασε τη γη στα ύδατα· φορεῖ ἀγκάνθον στέφανον στα μαλλιά· αυτός που διαφεντεύει τους ἀγγέλους· τυλίγεται με γενεθὴ πορφύρα· αυτός που ζώνει με τα νήφη το στερέωμα· υπέμεινε καρτερικά το ράπισμα· αυτός που λήπτωσε το γένος των ἀνθρώπων με βάπτισμα στον ποταμὸ Ἰορδάνη· καρφώθηκε στο ξύλο με καρφία ὁ Νηπιός τῆς Ἐκκλησίας· κεντήθηκε με λόγῃ ὁ υἱὸς τῆς Παρθένου.
Τὰ πάθη προσκυνούμεν σου, Χριστέ, φανερώσε μας καὶ τὴν ἐνδοξὴν Ἀνάστασίν σου.

Το τροπάριο της Σταυρώσεως είναι ένα από τα δεκαπέντε *ἀντίφωνα* που ψάλλονται στον ὄρθρο της Μ. Παρασκευῆς. Σε κάθε τρία ἀντίφωνα παρεμβάλλεται ἕνα *κῆθωμα*: παρουσιάζεται δηλαδή ἀντιπονομία με τις τρεις στάσεις, στις οποίες διαφεύγει το Ψαλτήριον πρὸς νυχτερινή ἀκολουθία (που αποτελοῦν ἕνα *κῆθωμα*), και ἔντονη ἐπίδραση του βιβλικού στοιχείου στην υμνογραφία, που δηλώνει καὶ τὴν πρωμιότητα του ἴμνου. Δεν είναι βέβαια ο ἴμνος είναι ἔργο του Κιριλλῶν Ἀλεξανδρείας (±44) ἢ του Σωφρονίου Ἱεροσολύμων (±634/638).

Παράσταση του Ρωμανού του Μελωδού στις τοχογραφίες του καθολικού της Μονῆς Σταυρονικήτα (Άγιο Όρος), ἔργο του γνωστού ζωγράφου της Κρητικής Σχολῆς Θεοφάνη Στερελίτζα. Ο Ρωμανός εικονίζεται στον στενωμόκο χώρο που διατίθεται τῆς Πρόθεσι, ἀφοῦ στὸ κέντρο ὑπάρχει μακροστενο τοξωτό μονόλοβο παράθυρο. Στο ὄρειο διώρογο εικονίζεται ο πρωτομάρτυρας Στέφανος. Η συμπαράσταση των δύο στο ἱερό βῆμα είναι συνήθης στα εικονογραφικά προγράμματα βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἐκκλησιῶν.